

Албания, св. Спиридон, иконография, пост-византийско изкуство

Е. ИВАНОВ, А. ТРИФОНОВА
Богословски факултет, ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“
СУ „Св. Климент Охридски“ - София

НЕИЗВЕСТНИ ИЗОБРАЖЕНИЯ НА СВ. СПИРИДОН В АЛБАНИЯ. Принос към иконографията на светеца

В статията се разглежда култа на св. Спиридон в Албания, където неговите изображения датират от пост-византийския период, както сред стенната живопис (XVI-XVIII в.), така и сред иконите (XVIII-XIX в.). Публикуват се неизвестни изображения на св. Спиридон от стенната живопис, но се разглеждат и известни сред иконите. Едновременно с това се обръща внимание на иконографията на светеца и се установяват шест негови иконографски типа.

Иконографията на св. Спиридон в християнското изкуство е предмет на изследователски интерес още в началото на XX в.¹ и със сигурност занапред науката все повече ще се обогатява с приноси за личността и преданието, а в това число, съгласно ороса на Седмия вселенски събор, и за иконографията на този велик мъж. Не са малко спекулациите и относно неговата биография. Характерно за повечето широко популярни и почитани в различните православни и неправославни страни, също за Тримитунтския епископ, св. Спиридон, преданието е твърде оскъдно, а малкото съхранено в ранната писмена, а оттам и иконографска традиция, е погълнато от легендарния фон.²

Най-старите достоверни исторически сведения за светеца се съдържат в апологетическото съчинение на св. Атанасий Александрийски „Четири слова против арианите“ (Слово II, 50 гл.), написано през 348 г. Атанасий споменава за дванадесет кипърски епископи, които подписали впоследствие решенията на Сердикийския събор (343 г.), сред които бил и Спиридон Тримитунтски. Следователно животът му съвпада с управлението на императорите Константин I Велики (306, 324-337) и Констанций II (337-361). Останалите сведения за него от историците Сократ, Созомен, Руфин Аквилейски и Геласий Кизически са по-късни, имат силно легендарен акцент и са доста противоречиви. За съжаление обаче именно те са повлияли общата представа за светеца до днес. В тях се разказва за обикновения произход на св. Спиридон, неговото семейство, преждевременната смърт на дъщеря му Ирина и участието му на Първия вселенски събор в Никея (325 г.). Това обаче не се потвърждава в изворите, в тях липсва също но-

Σπυρίδων, Κέρκυρα 1967; Α. Τσίτσας, *Άγιος Σπυρίδων ο Θαυματουργός*, Κέρκυρα 1969; Ε. Bakalova, *Cypriot Saints in Medieval Bulgarian Painting*, Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Β΄, Λευκωσία 1972, 7-11; В. Иванов, *Святитель Спиридон Тримифунтский*, ЖМП, 1, Москва 1974, 68-72; D. Mouriki, *The Cult of Cypriot Saints in medieval Cyprus as assessed by Church Decoration and Icon painting*, The Sweet land of Cyprus, Λευκωσία 1993, 237-257; Α. Κατσέλάκη, *Δύο εικόνες πιθανών επτανησιακές – Παναγία Κασσωπίτρα και λείψανο του αγίου Σπυρίδωνος*, Κεφαλληνιακά Χρονικά, 6 Κεφαλονιά 1993, 457-495; Н. Pohlsander, *Spyridon of Tremithus: Tradition and Iconography*. – Visitors, Immigrants, and Invaders in Cyprus. Albany 1995, 70-84; Н. Pohlsander, *St. Spyridon in the Museum of Zakynthos*, Modern Greek Studies Yearbook 12/13, Minnesota 1996/97, 89-106; Α. Daskaroli (transl.), *Das Leben und die Wunder des Heiligen Spyridon*, Θεσσαλονίκη 2005.

¹ J. Georg, *Zur Ikonographie des Heiligen Spyridon*, BZ, 19, Berlin 1910, 107-110; J. Georg, *Neue Beiträge zur Kenntnis der Verehrung und Ikonographie des Heiligen Spyridon*, BZ, 21, Berlin 1912, 491-495; J. Georg, *Der heilige Spyridon*, Leipzig/Berlin, 1913.

² За житийната традиция и култа към св. Спиридон вж. P. Ven, *Fragments de la recension grecque de l'histoire ecclésiastique de Rufin dans un texte hagiographique*, Le Muséon, 33, Paris 1915, 92-105; Н. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, 303; Н. Delehaye, *Saints de Chypre*, Analecta Bollandiana, 26, Bruxelles 1907, 213, 234, 239-241, 246, 258, 268, 270; P. Ven, *La légende de S. Spyridon évêque de Trimithonte*, Louvain 1953; Α. Τσίτσας, *Ο ιερός*

фиг.1. Св. Спиридон, църква „Св. Богородица Влахерниотиса“, Берат

говото име в листата на участниците в събора. Липсата на специално класическо образование, присъщо за повечето късноантични епископи, не попречило на Спиридон да се противопостави аргументирано на Трифилий, добре обучен в юридическата школа в Беритус и епископ на съседния град Ледре. В късната житийна традиция същият се споменава и като негов ученик. При Руфин Аквилейски вече се срещат и разкази за чудеса, извършени от св. Спиридон. В края на VI в. възникнало едно кратко поетическо съчинение в ямбически стих за живота и чудесата на светеца. Тази поема послужила впоследствие за основа на едно анонимно житие, достигнало до нас като препис във възникналата през 1021 г. в Южна Италия Лаврентиева хроника, както на житието на светеца от Теодор, епископ на Пафос, от средата на VII в. Именно тук е названо рожденното място на

фиг.1а. Св. Спиридон (детайл фиг.1)

Спиридон, Аския, както общо 17 чудеса, извършени приживе от светеца. Към тях принадлежат споменатите вече при Руфин чудеса, допълнени с други, сред които едно изцеление на император Константин Велики в Антиохия от Спиридон и неговия ученик Трифилий посредством помазване с частица от Христовия Кръст.

Роденият в кипърската Аския Спиридон живее по време на управлението на император Константин Велики (306, 324-337), води скромния живот на пастир и отглежда дъщеря на име Ирина. Въпреки неговия социален произход и не дотолкова доброто образование, той притежавал божествен дар на чудотворец, което несъмнено допринесло за избора му за епископ на Тримитунт (Τριμιθούοντα, дн. Тримитуша в турската част на Кипър). Като такъв Спиридон участва на Първия вселенски събор (325 г.), по време на който се изявява като опонент на лъжеучението на Арий. Известно е, че след смъртта му в Тримитунт през 348 г. неговите нетленни останки са положени в съответствие с късноантичната християнска погребална практика в местната епископска базилика, мястото на неговото житейско служение. Малко вероятно е специално за случая да е била построена и посветена на светеца нова базилика, църква или мартирон. По-късно Църквата причислява Спиридон

фиг.2. Св. Спиридон, манастир „Св. св. Кирик и Юлита”, с. Дувиани

към сонма на светиите и въвежда в църковния календар възпоминателен празник за честване на неговата памет на 12 декември. Датата 14.XII, която празнува Западната църква, вероятно се основава на житието от Теодор Пафоски. То било прочетено именно на 14.XII.655 г. в епископската църква в Тримитунт по случай празника на светеца и в присъствието на всички кипърски епископи.³ Всички по-късни византийски разкази ползват този текст за основа. Особено показателен е примерът с житието на св. Симеон Метафраст (MPG 116, 417-468).

Вероятно по повод масовото преселване на кипърци при император Юстиниан II (685-695, 705-711) на Хелеспонт мощите на светеца били пренесени

³ Theodore of Paphos, *Life of St. Spyridon*, ed. by P. Ven, *La legende*, 91-92, 19-16, 51.

фиг.2а. Св. Спиридон (детайл фиг.2)

в Константинопол. Почитането им в столицата е потвърдено в поклоннически пътеписи. Първоначално те били положени в манастира „Св. Богородица Кехаритомени” (Κεχαριτωμένη), впоследствие в църквата „Св. Богородица Одигитрия” и най-накрая в един параклис на юстиниановата базилика „Св. Апостоли”.⁴ В хода на обичайно провежданото при завоевания „damnatio memoriae”⁵ след завладяването на Константинопол от османските турци (29.V.1453 г.) между 1454-1458 г. осем от главните столични църкви, сред които „Св. Апостоли” били превърнати в джамии и мощите на св. Спиридон били преместени в църквата „Μεγάλη Παναγία” (Μεγάλη Παναγία) при с. Парамития в област Теспротия⁶ и от там през 1456 г. пренесени на остров Корфу⁷.

⁴ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, III, *Les églises et les monastères*, Paris 1969, 190.

⁵ Срв. Е. Иванов, *Православието срещу готското арианство през VI в. според исторически и археологически свидетелства*, ГСУ БФ, т. VII, София 2012, 140, 175, 177, 208, 371-374.

⁶ Φ. Οικονόμου, *Η Εκκλησία της Ηπείρου. Ίδρυσης, Οργάνωσης και Εξέλιξης αυτής*, Αθήνα 1982, 139; Α. Πασαλή, *Η Μεγάλη Παναγία στην Παραμωθία Θεσπρωτίας*, ΔΧΑΕ, πέρ. Δ', τόμ. ΙΘ', Αθήνα 1996-1997, 369.

⁷ P. Ven, *La légende*, 146-147; G. Majeska, *Russian*

фиг.3. Св. Спиридон, църква „Св. Йоан Предтеча”, с. Бобошица

фиг.4. Св. Спиридон, църква „Св. Никола”, Москополе

Там, след разрушаването на старата църква заради строителството на нови градски стени мощите се съхраняват до днес в построената през 1589 г. църква „Св. Спиридон”. Мощите на светеца се изнасят с тържествено шествие четири пъти в годината за възпоминание на чудеса, извършени посмъртно чрез неговите мощи и молитвата на вярващите, а именно: на Велики Петък, по случай спасението на Корфу от чумната епидемия през 1630 г., на Велика Събота, по случай спасението на града от гладна смърт при обсада през 1550 г., на 11 август заради обсадата на града от турците през 1716 г. и в първата неделя на месец ноември, когато през 1673 г. чрез застъпничеството на св. Спиридон Корфу отново бива спасен от чумна епидемия.

Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, DOS, XIX, Washington 1984, 302, 82; N. Βουλγαρέως, *Μάνιση, Αληθής έκθεσης περί του εν Κερκύρα θαυματούργου Λειψάνου του αγίου Σπυρίδωνος*, Βενετία 1880, 38; E. Bakalova, A. Lazarova, *The Relics of St Spyridon and the Making of Sacred Space on Corfu: Between Constantinople and Venice*, Hierotopy: The creation of sacred spaces in Byzantium and medieval Russia, Moscow 2006, 434-465.

На територията на днешна Албания и най-вече в Епир култът и почитанието на св. Спиридон през пост-византийския период се дължи не само на пренасянето мощите на светеца но остров Корфу, но главно на приемането на патронажа и отговорността за съхранението им от фамилията Булгари. Привилегия на фамилията е официално и нотариално потвърдена още от XVI в.⁸ Мощите на св. Спиридон се пазят и до днес на о-в Корфу, където той е светец покровител на острова. Култовата практика на Корфу несъмнено повлияла разпространението на култа към светеца и в Северен Епир, съседна Албания. За неговия култ на територията на Албания свидетелстват църкви, посветени на него, като църквите „Св. Спиридон” в Бераг и в с. Вуно край Химара, а също така и изображения на сцени от житието на светеца в църквата „Св. Спиридон” (1783 г.) в с. Вуно до

⁸ H. Matanov, *The Power of Saint's Relics. The Relics of St. Spyridon, the Bulgari Family, Corfu and Venice in the 16th-18th Centuries*, Power and Influence in Southeastern Europe (8-10.10.2010), Sofia 2010, 22. Мощите на светеца са под частен патронаж, вж. X. Матанов, *Хроника на фамилията Булгари от остров Корфу*, София 2006.

фиг.4а. Св. Спиридон, (детайл фиг.4)

Химара⁹. Житийните сцени на светеца са изключително рядко явление сред стенната живопис, за разлика от изображения на житийни цикли сред иконите.

Сред стенната живопис от паметниците по територията на днешна Албания изображения на св. Спиридон се наблюдават през пост-византийския период от XVI до XVIII в. Установихме наличие на негови, неизвестни в по-голямата си част, изображения в църквите: „Св. Богородица Влахерниотиса” в Берат (1578 г.), „Св. св. Кирик и Юлита” в с. Дувиани (XVI-XVII в.), „Св. Йоан Предтеча” в с. Бобошица край Корча (XVII в.), „Св. Никола” (1721 г.), „Св. Атанасий” (1721 г.) и „Св. Архангели” (1722 г.) в Москополе, „Св. св. Петър и Павел” (1750 г.) и „Св. Архангели” (1682 г., 1712 г. и 1728 г.) във Виткуч край Корча, „Св. Архангели” (1783 г.) и „Св. Спиридон” (1783 г.) във Вуно край Химара, „Успение Богородично” Аталиотиса (1795 г.) край Химара, както и в гробищната църква на с. Илиас край Химара (XVIII в.).

⁹ За сцените с чудесата на св. Спиридон в църквата „Св. Спиридон” във Вуно, вж. А. Трифопова, *Аγνωστο κύκλο θαυμάτων του αγίου Σπυρίδωνα στο ναό του Αγίου Σπυρίδωνα στο Βουνό Χειμάρας, Μακεδονικά, Θεσσαλονίκη 2012* (под печат), където и богата библиография по темата.

фиг.5. Св. Спиридон, църква „Св. Атанасий”, Москополе

В църквата „Св. Богородица Влахерниотиса” (1578 г.)¹⁰ в Берат, чиито стенописи са дело на зографа Никола, син на видния албански зограф

¹⁰ Лични бележки. Ктиторският надпис гласи следното: *† ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓ(Ι)ΑΣ ΕΝΔΟΞΟΥ ΔΕΣΠ(Ο)ΙΝΗΣ ΗΜ(ΩΝ) / Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΥ Κ(ΑΙ) ΑΕΙΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙ(Α)Σ ΤΗΣ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗΣ ΒΛΑΧΕΡΝΑ ΕΣΤΗΝ ΠΕ/ΠΑΛΕΩΜΕΝΗ Κ(ΑΙ) ΠΕΦΘΗΡΜΕΝΗ Κ(ΑΙ) ΑΝΕΚΕΝΗΣΕΝ Κ(ΑΙ) ΑΝΙΣΤΟΡΙCΕΝ ΜΕΤΑ ΠΟΘΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΞΩΛΟΥ / Ο ΕΒΛΑΒΕΣΤΑΤΟΣ ΕΝ ΙΕΡΕΥCΗ ΠΑΠΑ ΚΥΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΥΤΟΥ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗ ΠΡΩΤΟCΥΓΓΕΛΗΣ / ΔΙΑ ΨΙΧΙΚΗ C(ΩΤΗ)Ρ(Ι)Α Κ(ΑΙ) ΤΩΝ ΚΤΗΤΟΡΩΝ ΑΥΤ(ΩΝ) [...] ΝΕΥΧΕCΤ ΔΙΑ ΤΩΝ Κ(ΥΡΙΟ)Ν Κ(ΑΙ) Ο ΙCΤΟΡΙΓΡΑΦΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΥΙΟΥ ΟΝΟΥΦΡΙΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ Ζ Π ΣΤ (=1578).*

С малки различия е публикуван в Т. Пора, Mbishkrime të kishave në Shqipëri, Tiranë 1998, 86-87, fig. 92.

фиг.6. Св. Спиридон, църква „Св. Архангели”, Москополе

св. Спиридон е изобразен на южната стена в ол- тара (фиг.2-2а). Днес образът му е обграден от дървена рамка, проскинитарий, което пречи да се види целият образ. Светецът е изобразен с бяла брада и сламена шапка, в поза три четвърти на- дясно, държащ затворено евангелие в двете ръце. Придружен е с надписа *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΥΡΙΔΩΝ*. В църквата „Св. Йоан Предтеча” (XVII в.)¹² в с. Бобощица до Корча, св. Спиридон е изобразен в презвитерия, най-долния регистър на апсидата като част от сцената „Поклонение на жертвата” (Мелисмос) (фиг.3). Тук неговата фигура е до тази на св. Ахил Ларийски, представен е в поза на проскинеза, леко приведен наляво, в епископ- ски одежди, фелон, стихар, омофор и със сламена шапка на главата. Двете му ръце придържат раз- гънат свитък, в който се разчита следния текст: *ΤΑ ΣΑ ΕΚ / ΤΟΝ ΣΟΝ / ΣΥΝ ΠΡΟ / ΣΦΕΡΟΝ / ΤΕΣ · ΚΑ / ΤΑ ΠΑΝΤΑ*. Вляво и вдясно от лика на светеца е изписано името му¹³: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΟΙΡΗΔΩΝΟΣ*. В църквата „Св. Никола” (1726 г.)¹⁴ в Москополе край Корча, чиито стенописи са дело на извест- ния зограф Давид от Селеница¹⁵, св. Спиридон

фиг.7. Св. Спиридон, църква „Св. Архангели”, Москополе

Онуфрий, св. Спиридон е облечен в епископ- ски одежди и е сигниран с епитета *θαυματοουργός* (фиг.1-1а). Изобразен е в поза три четвърти надясно, благославящ с дясната ръка и държащ отворено евангелие в лявата, на което е изписан текст на гръцки език: *ΙΝΑ Κ(ΑΙ) ΑΥ[...]/ ΤΗΣ Η [...]/ ΗΜΙΝ*. В манастира „Св. св. Кирик и Юлита” (1588 г.)¹¹ в с. Дувиани край Гюрокастер (Αργυρόκαστρο),

е изобразен на източната стена на олтара, вляво от протезисната ниша и вдясно от св. Григорий Акрагантийски. Представен е фронтално, в прото-

¹² Лични бележки върху непубликувани стенописи.

¹³ Надписът е написан граматически неправилно – вместо „Σπυρίδωνος”, стои погрешно написаното „Σποιρηδωνος”.

¹⁴ Лично наблюдение върху непубликуван стенопис.

¹⁵ За художественото дело на зографа Давид от Селе- ница срв. Μ. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Αλωση (1450-1830)*, том. 1, Αθήνα 1987, 235-237. В.

¹¹ Pora, Mbishkrime të kishave, 223, fig. 531.

фиг. 8. Св. Спиридон, манастир „Св. св. Петър и Павел”, с. Виткуч

ме, държащ в двете покрити от одеждата си ръце затворен кодекс евангелие (фиг.4-4а). Облечен е в епископски одежди, фелон, стихар, омофор, а на

Поповска-Коробар, *Иконописот во Охрид во XVIII век*, Култура, Скопје, 2005, 53-72. Ктиторският надпис публикува Pora, *Mbishkrime të kishave*, 166-167, fig. 331.

фиг.8а. Св. Спиридон, (детайл фиг.8)

главата си носи сламена шапка. Сигниран е с надписа: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΥΡΙΔΩΝ*.

В църквата „Св. Атанасий” (1721 г.)¹⁶ в Москополе, св. Спиридон е изобразен на западната външна стена, чиито стенописи са дело на известните братя зографи Константин и Атанасий от Корча¹⁷.

¹⁶ Благодарим на д-р Карин Кирхайнер от Марбург за предоставената снимка. Надписът публикува Pora, *Mbishkrime të kishave*, 166, fig. 330.

¹⁷ Благодарим на д-р Карин Кирхайнер за предоставената снимка. Ктиторският надпис е на гръцки език и гласи: *† ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΣΤΕΓΗ ΗΣ ΙΤ[...]/ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡ ΒΡΟΥΣΙΟΥ ΣΟΦ[...]/ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΑΘΑ/ΝΑΣΙΟΥ ΕΝ ΜΗΝΙ ΙΟΥΝΙΩ . 28*. За художествената дейност на зографите Константин и Атанас от Корча срв.: Т. Pora, *Piktorët mesjetarë shqiptarë*, Tiranë 1961, 83-98; D. Dharmo, *Peintres albanais aux XVI–XVIII siècles en Albanie et dans d'autres régions balkaniques*, Comité National Albanais d'Etudes Balkaniques, Tirana 1984, 10; Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση*, 108. Μ. Χατζηδάκης, Ε. Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450 -1830)*, τόμ. 2, Αθήνα 1997, 135-136; T. Vinjau Casa, *Some Data about the Activity of Kostandin and Athanas Zografi from Korça and the Characteristics of their Art in the 18th Century*, Ζητήματα Μεταβυζαντινής Ζωγραφικής στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδάκη, Αθήνα 2002, 203-216; Γ. Τσιγάρας, *Ο ζωγράφος Κωνσταντίνος και Αθανάσιος από την Κορυτσά. Το έργο τους στο Άγιον Όρος*

фиг.9. Св. Спиридон,
църква „Св. Архангели Михаил и Гавриил”, с. Виткуч

Представен е фронтално, в цял ръст, благославящ с десницата а в лявата си ръка държи затворен кодекс на евангелие (фиг.5). На главата си носи сламена шапка и е облечен в епископски одежди. Сигниран е с надписа на гръцки език: Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΥΡΙΔΩΝ.

(1752 -1783), Αθήνα 2003; K. Kircheiner, *Das Ossuarium des Petrus und Paulus Kloster in Vithkuq (Nordepirus) und seine Freskendekoration (1750)*, Μακεδονικά, 34, Θεσσαλονίκη 2003-2004, 149-208. В. Поповска-Коробар, *Иконописот во Охрид*, 73-85. *Εικόνες από τις Ορθόδοξες Κοινότητες της Αλβανίας*, Κατάλογος Έκθεσης (Θεσσαλονίκη 14.03.-12.06.2006), Θεσσαλονίκη 2006, 146-147; Z. Rakić, *Crkve Svetog Dimitija i Svetog Save Srpskog u Hilandaru*, Novi Sad 2008, 73-75.

фиг.10. Св. Спиридон,
църква „Св. Архангели”, с. Вуно

В църквата „Св. Архангели” (1725 г.)¹⁸ в Москополе св. Спиридон е изобразен два пъти. Първият е на външната източна стена на храма, между св. Марина, вляво, и Събора на св. Архангели, вдясно, в сляпата люнета (фиг.6). Представен е фронтално, в цял ръст, държащ в лявата ръка затворен кодекс на евангелие и благославящ с десницата.

¹⁸ Снимките са предоставени от д-р Карин Кирхайнер. Ктиторският надпис на църквата е силно повреден, едва личи годината ΑΨΚΕ (=1725). Стенописите в наоса също са от 1725 г. До изображението на св. Никита е изписан дарителски надпис на гръцки език: ΔΕΗCΙC ΤΩ(N) ΔΟΥΛΩ(N) ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ / ΜΙΧΑΗΛ ΙΟΥC ΤΟΥ ΙΩ-ΑΝΝΟΥ / ΚΑΙ ΜΟΧΑC ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ / ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΠΙΚΑΝΗ / 1725. Надписът е публикуван с малки пропуски при Popa, *Mbishkrime të kishave*, 172, fig. 341.

фиг.10а. Св. Спиридон, (детайл фиг.10)

Облечен е в епископски одежди, а на главата си носи сламена шапка. Сигниран е с надписа: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΥΡΙΔΩΝ*.

Вторият път в този храм св. Спиридон е изобразен в пространството на олтара, в нишата на дяконикона (фиг.7). Представен е фронтално, в допоясно изображение и е облечен в епископски одежди. Благославя с дясната ръка и държи горяща керемида в лявата и е съпроводен от надписа: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΥΡΙΔΩΝ*.

В манастира „Св. св. Петър и Павел” в с. Виткуч до гр. Корча (1750 г.)¹⁹, чиито стенописи са дело на зографите Константин и Атанас от Корча²⁰, св. Спиридон е изобразен изправен, в цял ръст, благославящ с десницата и държащ затворено евангелие в лявата ръка (фиг.8-8а). Сигниран е с надписа: *Ο ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ*.

В гробищната църква „Св. Архангели Михаил и Гавриил” (1682 г., и 1728 г.)²¹ в с. Виткуч, Корчан-

фиг.11. Св. Спиридон, църква „Св. Спиридон”, с. Вуно

ско, св. Спиридон е изобразен в олтара, държащ в дясната ръка горяща керемида, а в лявата затворено евангелие (фиг.9). Сигниран е с надписа: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΥΡΙΔΩΝ ο θαυματουργός*.

В малката еднокорабна църква посветена на „Св. Архангели” (1783 г.)²² в с. Вуно до Химара, св. Спиридон е изобразен като икона на зиданият иконостас, отдясно на изображението на Христос (фиг.10-10а). Представен е седнал на трон, благославящ с дясната ръка и държащ разтворено евангелие в лявата, подпряно на коляното му, на което се чете следният текст: *ΗΠΕ / Ο ΚΥΡΙ / ΟΣ ΤΗΣ / ΕΑΥΤΟΥ / (ΜΑ)ΘΗΤΕ/С ΑΥΤΑ Ε/ΝΤΕΛΟ / ΜΕΝ Η(ΜΗΝ)*. Около главата на светеца е изписано името му: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΗΡΙΔΩ[Ν]*.

В църквата „Св. Спиридон” (1783 г.)²³ в с. Вуно, до Химара, св. Спиридон е изобразен на зидания иконостас, вдясно от иконата на Христос (фиг.11). Представен е седнал на трон, благославящ с дяс-

¹⁹ За манастира „Св. св. Петър и Павел”, вж. А. Papakozma, *Manastiri Shën Pjetër e Pavli në Vithkuq, datimi, urbanistika, arkitektura, mjeshtrit e ndërimit*, Monumentet 25/1, Tiranë 1983, 77-87; К. Kirchheiner, *Op. cit.*, 149-208.

²⁰ Ктиторският надпис е публикуван при Pora, *Mbishkrime të kishave*, 176-177, fig. 354 и К. Kirchheiner, *Das Ossuarium*, 152. За художествената дейност на зографите Константин и Атанас от Корча, вж. по-горе, бел.16.

²¹ Стенописите са публикувани фрагментарно, а кти-

торските надписи публикува Pora, *Mbishkrime të kishave*, 161, fig. 313, когото повтаря и R. Rousseva, *Iconographic Characteristics of the Churches in Moschopolis and Vithkuqi (Albania)*, Македоника 35, 2005-2006, 165, 182 (1).

²² За ктиторския надпис вж.: Pora, *Mbishkrime të kishave*, 308, fig. 839.

²³ Стенописите на църквата са подготвени за издаване в отделна публикация. За ктиторския надпис вж.: Pora, *Mbishkrime të kishave*, 308-309, fig. 843.

фиг.12. Св. Спиридон, Манастир „Успение Богородично” Аталиотиса при Химара

ната ръка и държащ отворено евангелие в лявата, чийто текст днес е напълно повреден.

Манастирът „Успение Богородично” Аталиотиса при Химара (1795 г.), има стенописи дело на зографа Василий от Синкриати.²⁴

Тук св. Спиридон е изобразен на особено видно място в дясната част на зидания иконостас (фиг. 12). Представен е като белобрад старец, благославящ с десница, докато в лявата ръка държи затворено евангелие. Образът е придружен от надписа: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΗΡΥΔ(ΩΝ)*.

В гробищната църква на с. Илиас (XVIII в.)²⁵, до Химара, св. Спиридон е изобразен на се-

²⁴ † ΑΝΗΓΕΡΘΥ ΕΚ ΒΟΘΡΟΥ [ΚΑΙ ΑΝ]ΕΙΣΤΩΡΥΘΗ
Ο ΘΥΟΣ / ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ Η ΚΥΜ[ΗΣ]
ΙΣ ΤΗΣ ΗΠΕΡΑΓΙΑΣ ΔΕΣΠ/ΗΝΣ ΗΜΩΝ
ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΚΕ ΑΝΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑ(Σ) ΔΥΑ
ΣΥΝΑΡΟΜΗΣ ΚΟΠΟΥ ΜΟΧΘΟΥ ΚΕ ΕΞΟΛΟΥ
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΜΟΝΑΧΥΣ ΑΡΧΗ/ΕΡΑΤΕΥΟΝ ΗΠΟ
ΤΟΥ ΘΕΟΦΗΛΕΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΗΟΥ
ΗΟΑΝΗ/ΚΥΟΥ ΧΗΜΑΡΑΣ ΚΕ ΔΕΛΒΗΝΟΥ ΔΥΑ
ΧΗΡΟΣ ΚΑΜΟΥ ΤΟΥ ΑΜΑΡ/ΤΟΛΟΥ ΒΑΣΙΛΗ
ΤΟΥ ΕΚ ΧΟΡΑΣ ΣΙΝ/ΚΡΗΑΤΗ / ΕΝ ΕΤΗ 1795 /
ΑΠΡΙΛΙΟΥ - Ι / ΕΤΕΛΥΘΗΝ.

Надписът е публикуван от Рора, *Mbishkrime të kishave*, 310, fig. 848.

²⁵ Стенописите на църквата не са публикувани. Авто-

фиг.13. Св. Спиридон, гробищна църква, с. Илиас

верната стена, близо до иконостаса, до св. пророк Илиас. Изправен фронтално, държи в лявата ръка затворено евангелие и благославя с дясната (фиг.13-13а). Сигниран е с надписа: *[Ο ΑΓΙΟΣ] / ΣΠΗΡΥΔΩΝ*.

Изображението на св. Спиридон в икони от територията на Албания се среща, както и при стенната живопис, от пост-византийската епоха, но за разлика от нея, то не е толкова широко разпространено. Установихме само три изображения на св. Спиридон. Това са тези в иконите на св. Богородица на трон със светци (XVIII в.) в Музея

рите на настоящата статия подготвят отделна публикация за тях.

фиг.13а. Св. Спиридон, (детайл фиг.13)

за средновековно изкуство в Корча, св. Спиридон (1812 г.) в Националния музей „Онуфрий” в Берат и св. Богородица Есфлагмени със сцени от Господските празници и светци (1828 г.) в Музея за средновековно изкуство в Корча.

В иконата св. Богородица на трон със светци (XVIII в.)²⁶, съхранявана в Музея за средновековно изкуство в Корча и дело на зографа Константин Хиониадис, св. Спиридон е изобразен в рамка, обграждаща изображението на Богородица. Представен е фронтално, в цял ръст, благославяйки с десницата и държейки затворено евангелие в лявата ръка.

Иконата на св. Спиридон (1812 г.) от катедралната църква „Св. Богородица” в Берат, намираща се днес в Националния музей „Онуфрий” в едноименния град (фиг.14),²⁷ представя светеца фронтално, в цял ръст. Благославя с десницата си, а в лявата ръка държи затворено евангелие. Сигниран е с надписа: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ*.

Иконата на св. Богородица Есфлагмени със сцени

²⁶ *Santi ull'Adriatico. La circolazione iconica nel basso adriatico*, Catalogo, Bari 19.06-25.10.2011, Roma 2009, 166-167.

²⁷ *Ikona te Beratit*, Tiranë 2003, 102 (илюстр. 31). В долния ляв ъгъл на иконата личи дарителски надпис: *ΙΣΤΟΡΗΘΗ Η ΗΚΩΝ ΑΥΤΙ / ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝ / ΚΑΡΑΜΠΟΥΝΑΡΑ, 1812 Ιουλίου 19 / χεῖρ...*

фиг.14. Икона на св. Спиридон, църква „Св. Богородица”, Берат

от Господските празници и светци (1828 г.)²⁸ в Музея за средновековно изкуство в Корча, дело на зографа Михаил от Мегарово, съдържа фронтално изображение на св. Спиридон е, който държи в дясната ръка горяща керемиди, а в лявата затворено евангелие в лявата.

Според *Ерминията* на Дионисий от Фурна²⁹ св. Спиридон би следвало да се изобразява със

²⁸ *Εικόνες από τις Ορθόδοξες κοινότητες της Αλβανίας, Κατάλογος έκθεσης, Θεσσαλονίκη, 14.03-12.06.2006, 182-183, εικ. 62 (Ε. Δρακοπούλου).*

²⁹ *Διονύσιος του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, εν Πετρούπολει 1909, 268.

свитък, на който да е изписан текстът: «Ἐτι προσφέρομέν σοι, Κύριε, τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν». Въпреки това, при нито едно от споменатите му изображения на територията на днешна Албания светецът не държи свитък или евангелие с подобен, а със съвсем различен текст. На това място ще добавим още два примера. Първото изображение е от църквата „Св. Архангели“ (1783 г.) в с. Вуно до Химара, като текстът, който се намира в отворен евангелски кодекс, гласи: *НΠΕ / Ο ΚΥΡΙ/ΟС ΤΗΣ / ΕΑΥΤΟΥ / (ΜΑ)ΘΗΤΕ/С АΥΤΑ Ε/ΝΤΕΛΟ/ΜΕΝ Η(ΜΗΝ)*. Другият пример е от църквата „Св. Йоан Предтеча“ от XVII в. в корчанското с. Бобошица, където надписът е в разгънат свитък и гласи: *ΤΑ СА ΕΚ / ΤΟΝ СΟΝ / СΥΝΙ ΠΡΟ/СΦΕΡΟΝ/ΤΕС ΚΑ/ΤΑ ΠΑΝ/ΤΑ*. От споменатите изображения установихме, че се наблюдават шест иконографски типа на св. Спиридон.

Първият тип съдържа още два допълнителни подтипа. В единия случай св. Спиридон е предаден фронтално в цял ръст, благославящ с десницата, докато в лявата ръка държи затворено евангелие. По този начин светецът е изобразен в църквите „Св. Атанасий“ (1721 г.) и „Св. Архангели“ (1725 г.) в Москополе, в църквата „Св. св. Петър и Павел“ в с. Виткуч до Корча (1750 г.), в манастира „Успение Богородично“ Аталиотиса (1795 г.) при Химара, в гробищната църква (XVIII в.) на с. Илиас при Химара, в иконата Богородица на трон със светци (XVIII в.) в Музея за средновековно изкуство в Корча и в иконата на св. Спиридон (1812 г.) от Националния музей „Онуфрий“ в Берат.

Вторият подтип представя св. Спиридон подобно на първият вариант, но с тази разлика, че в неговата лява ръка е изобразено не затворено, а разтворено евангелие, както в църквата „Св. Богородица Влахерниотиса“ в Берат (1578 г.).

При *вторият иконографски тип* св. Спиридон държи горяща керемидата в дясната ръка, а в лявата затворено евангелие, като в църквата „Св. Архангели“ (1682 и 1728 г.) в с. Виткуч, Корчанско и в иконата на св. Богородица Есфамени със сцени от Господските празници и светци (1828 г.) в Музея за Средновековно изкуство в Корча.

Третият иконографски тип предава св. Спиридон, който седи на трон и благославя с дясната

ръка, докато в лявата държи разтворено евангелие. Такова е неговото изображение в църквите „Св. Архангели“ (1783 г.) и „Св. Спиридон“ (1783 г.) в химарското с. Вуно.

При четвъртия иконографски тип св. Спиридон отново е предаден в цял ръст, като тук той държи затворено евангелие не в едната, а с двете ръце, както е случаят в манастира „Св. св. Кирик и Юлита“ в с. Дувиани и в църквата „Св. Никола“ в Москополе (1726 г.).

Петият иконографски тип представя св. Спиридон благославящ с десницата и държащ горяща керемидата в лявата, както е изобразен в олтарата на църквата „Събор на св. Архангели“ (1725 г.) в Москополе.

Шестият тип представя св. Спиридон в цял ръст, но вече в обърнат в поза три четвърти, леко приведен и с разгънат свитък в ръка. Такова изображение срещаме в църквата „Св. Йоан Предтеча“ (XVII в.) в с. Бобошица, Корчанско.

От изложеното до тук става ясно, че най-разпространен е първият иконографски тип на св. Спиридон (в цял ръст, благославящ с десницата и държащ затворено или разтворено евангелие в лявата ръка), който се среща сред осем паметника от територията на цяла Албания, датиращи от XVI до XVIII в. По малко разпространени са вторият (държи горяща керемидата в дясната и затворено евангелие в лявата) и третият иконографски тип (седнал на трон, благославящ с дясната ръка и държащ разтворено евангелие в лявата), докато останалите се срещат спорадично.

Разгледаните примери от пост-византийският период сред църкви и икони от територията на Албания свидетелстват за разпространението, развитието и обогатяването на иконографската традиция на св. Спиридон в съответствие с църковното и писменото житийно предание. Тази иконография продължава да съществува независимо от географските и хронологически дадености и се разпространява както в репрезентативен контекст в монументалната живопис, така и с илюстративно-наративно звучене в иконописата през поствизантийският период на Балканите.

Е. ИВАНОВ, А. ТРИФОНОВА

НЕПОЗНАТИТЕ ПРЕТСТАВИ НА СВ. СПИРИДОН ВО АЛБАНИЈА. ПРИДОНЕС КОН ИКОНОГРАФИЈАТА НА СВЕТЕЦОТ

Резиме

Во статијата се разгледува култот на св. Спиридон на територијата на денешна Албанија, најмногу во областа Епир. Тој се засилува со пренесувањето на моштите на светецот на островот Крф во 1456 г. и е засведочен главно со црквите посветени на св. Спиридон во Берат и во с. Вуно покрај Химара, но и со неговите живописи и икони. Исто така, за неговиот култ сведочат и житијните сцени на св. Спиридон во црквата „Св. Спиридон“ (1783 г.) во с. Вуно покрај Химера, коишто во таа етапа се вторите познати во живописот.

Меѓу спомениците на територијата на денешна Албанија, претставите на св. Спиридон се набљудуваат низ пост-византискиот период од XVI до XVIII век во црквите „Св. Богородица Влахернотиса“ во Берат (1578 г.), „Св. Св. Кирик и Јулита“ во с. Дувиани (XVI – XVII в.), „Св. Јован Претеча“ во с. Бобошница покрај Корча (XVII в.), „Св. Никола“ (1721 г.), „Св. Атанасиј“ (1721 г.) и „Св. Архангели“ (1722 г.) во Москополе, „Св. св. Петар и Павле“ (1750 г.) и „Св. Архангели“ (1682 г., 1712 г. и 1728 г.) во Виткуч покрај Корча, „Св. Архангели“ (1783 г.) и „Св. Спиридон“ (1783 г.) во Вуно покрај Химара, „Успение на Богородица Аталиотиса“ (1795 г.) покрај Химара, како и во гробишната црква на с. Илиас покрај Химара (XVIII в.). Како кај живописот, така и кај иконите од Албанија, претставата на св. Спиридон се среќава од поствизантиската епоха. Тоа е познато од XVIII – XIX в. и не е многу распространето. Се среќава на две икони од Музејот на средновековната уметност во Корча, едната на св. Богородица на трон со светци (XVIII в.), а другата на св. Богородица

Есфамени со сцени од Христовите празници и светци (1828 г.), како и во иконата на св. Спиридон (1812 г.) во Националниот музеј „Онуфриј“ во Берат.

Од претставите на св. Спиридон утврдивме шест иконографски типа. Од нив, *првиот тип* содржи два поттипа, кај едниот св. Спиридон е пренесен фронтално во цела големина, благословува со десната и држи затворено евангелие во левата рака, додека кај другиот во левата држи отворено евангелие. Кај *вториот иконографски тип* св. Спиридон во десната рака држи врела керамида, а во левата затворено евангелие. *Третиот иконографски тип* го прикажува светецот седнат на трон, благословува со десната рака и држи отворено евангелие во левата. Кај *четвртиот иконографски тип* св. Спиридон е претставен во цел раст, а со двете раце држи затворено евангелие. *Петтиот иконографски тип* го претставува светецот како благословува со десната рака и држи врела керамида во левата, а *шестиот* го претставува во цел раст, во поза три четвртини, лесно поднаведенат и со отворен свиток во раката. Во Албанија најраспространет е првиот иконографски тип на св. Спиридон, кој се среќава во осум споменици од XVI до XVIII век. Помалку распространети се вториот и третиот иконографски тип, додека останатите три се среќаваат спорадично.

Разгледаните примери од територијата на Албанија сведочат за распространетоста и развојот на иконографијата на св. Спиридон во поствизантискиот период во сооднос со црквното и писменото житијно предание.

E. IVANOV, A. TRIFONOVA

UNKNOWN IMAGES OF ST. SPYRIDON IN ALBANIA CONTRIBUTION TO THE ICONOGRAPHY OF THE SAINT

Summary

The paper refers to the cult of St. Spyridon on the territory of present day Albania, mainly in the area of Epirus. The cult was broadened with transfer of the saints' relics on the island of Corfu in the year of 1456, and mainly is sealed with his frescos and icons in the churches of St. Spyridon in Berat, and in the v. Vuno near Himarë. A testimony for his cult are the vita scenes in church of St. Spyridon (1783) in the v. Vuno near Himarë, which during this phase were the second known in frescos.

On the territory of present day Albania the image of St. Spyridon can be viewed in the Post Byzantine period from the 16th to the 18th centuries in the churches of the Virgin Vlacherniotissa in Berat (1578), Sts. Kyrik and Julita in the v. Duviani (16th- 17th centuries), St. John the Forerunner, in the v. Boboshtica near Korçë (17th century), St. Nicholas (1721), St. Athanasius (1721) and the Holy Archangels (1722) in Moscopole (Voskopojë), Sts. Peter and Paul (1750), the Holy Archangels (1682, 1712 and 1728) from Vithkuq near Korçë, Holy Archangels (1783) and St. Spyridon (1783) from Vuno near Himarë, The Dormition of the Holy Athalotissa (1795) near Himarë, as well as the funerary church at the v. Iljas by Himarë (18th century).

In Albania, in the wall paintings, as well as icon paintings the image of St. Spyridon can be followed during the Post Byzantine epoch. The images are known in the 18th and 19th centuries, but not prevalent. The images are found on two icons in the Museum of Medieval Art in Korçë, one with the Holy Virgin Enthroned with saints (18th century), and the

second of the Holy Virgin Esphigmeni with scenes of Christ's feasts and saints (1828), as well the icon of St. Spyridon (1812) in the National Museum of "Onouphrios" in Berat.

From the images, six iconographic types of St. Spyridon were established. The *first type* has two subtypes, the first one delivers St. Spyridon in full size, blessing with his right hand and holding a closed Gospel Book in the left hand, while the other depicts the saint holding an open Gospel Book in his left hand. The *second iconographic type* portrays St. Spyridon holding a potsherd in his right hand and a closed Gospel Book in the left hand. The *third iconographic type* depicts the saint on a throne, blessing with the right hand and holding a closed Gospel Book in the left hand. The fourth iconographic type illustrates St. Spyridon in full scale and with both hands holds a closed Gospel Book. The fifth iconographic type depicts the saint blessing with his right hand and potsherd in his left hand, while the *sixth type* portrays the saint in full scale, with a three quarter position, slightly forward with an open scroll in his hand. The most common type in Albania is the first iconographic type of St. Spyridon, found in eight monuments dating from the 16th to the 18th centuries. The second and the third type are less represented, while the others are found sporadically.

The examined examples from Albania signify an evidence for the spread and the development of the iconographic image of St. Spyridon in the Post Byzantine period in relationship with the ecclesiastic and the written vita.